

سرشناسه	: اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: مکاسب محرمه / علیرضا اعرافی؛ تقریر علیرضا گودرزی - احمد عابدین زاده.
مشخصات نشر	: قم: مؤسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ج.
شابک	: دوره: ۸-۶-۹۵۶۹۱-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۱۰: ۲-۳۲-۸۵۴۲-۶۰۰-۹۷۸؛ ۸۰۰۰۰۰ ریال.
یادداشت	: کتابنامه؛ همچنین به صورت زیرنویس.
مندرجات	: ج ۱. اعیان نجس ۱- ج ۲. اعیان نجس ۲- ج ۳. داد و ستد با کالاهای دارای منفعت حرام- ج ۴. محرمات علوم ۱- ج ۵. محرمات علوم- ج ۶. محرمات هنر- ج ۷. محرمات هنر ۲- ج ۸. محرمات ورزش و بازی- ج ۱۰. غیبت- ج ۱۲. محرمات روابط میان فردی ۴- ج ۱۳. محرمات سیاست- ج ۱۴. محرمات تجاری و اداری.
شناسه افزوده	: گودرزی، علیرضا، ۱۳۶۳ -
شناسه افزوده	: عابدین زاده، احمد، ۱۳۵۴ -
موضوع	: معاملات (فقه)
موضوع	: *Transactions (Islamic law)
موضوع	: کسب و کار حرام
موضوع	: *Business, Illicit
رده بندی کنگره	: BP۱۹۰/الف ۶م ۷
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۲۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۳۰۳۳۳۷

علیرضا عرفانی

مکاسب محرّمه ۱۰

محرمات روابط میان فردی ۲ (غیبت)

تقریر: علیرضا گودرزی، احمد عابدین زاده

نشر اشراق و عرفان

مکاسب محرّمه ۱۰ (روابط میان فردی ۲ / غیبت)

علیرضا اعرافی

تقریر علیرضا گودرزی، احمد عابدین زاده
ناشر مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار احمد رضانی
امور هنری حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ اول / تابستان ۱۳۹۹
لیتوگرافی، چاپ و صحافی سازمان چاپ اِسرائ
شمارگان ۱۰۰۰ نسخه
قیمت ۸۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN: 978-600-8542-32-2

www.eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰

info@eshragh-erfan.com

نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلّم، معلّم ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

فهرست

فهرست	۵
سخن مؤسسه	۱۷
پیشگفتار	۱۹

مقدمه / ۲۳

فقه روابط میان فردی	۲۳
روابط میان فردی در منابع دینی	۲۵
۱. کتب روایی	۲۵
۲. کتب اخلاقی	۲۶
۳. کتب فقهی	۲۶

فصل اول: کلیات / ۲۹

۱. مفهوم‌شناسی واژه غیبت	۳۰
الف) راه‌های دستیابی به معانی واژگان	۳۰
۱. مراجعه به قول لغوی	۳۰
۲. مراجعه به تبادرات ذهنی	۳۶
۳. دقت در فضای قرآن و روایات	۳۶
نکته: روش شناختی لغت	۳۷
ب) اقوال اهل لغت درباره غیبت	۳۸

۱. القاموس المحيط ۳۸
۲. المصباح المنیر ۳۹
۳. مقایس اللغة ۴۲
۴. لسان العرب ۴۳
۵. صحاح اللغة ۴۵
- ج) بررسی قیود تعریف لغوی غیبت ۴۶
۱. ابراز کلام و سخن ۴۶
۲. عدم حضور غیبت شونده ۴۶
۳. بیان عیب و منقصت غیبت شونده ۴۷
۴. تحقق یا عدم تحقق عیب در غیبت شونده ۴۷
۵. مستور یا مکشوف بودن عیب ۵۱
۶. ناراحتی غیبت شونده ۵۳
۷. قصد تنقیص ۵۴
- جمع‌بندی قیود تعریف غیبت ۵۴
- د) واژگان متناظر غیبت ۵۶
۱. سب ۵۶
۲. قذف ۵۶
۳. بهتان ۵۸
۴. همزه و لمزه ۵۸
۵. طعن ۶۰
۶. رابطه غیبت با وقیعه ۶۲
۲. پیشینه ۶۲
- پیشینه عام ۶۳
- اول: غیبت از دیدگاه علوم ۶۳
- دوم: غیبت از دیدگاه ادیان ۷۷
- پیشینه خاص ۸۰

الف) فقهای عامه.....	۸۱
ب) فقه امامیه.....	۸۲
۳. جایگاه فقهی غیبت.....	۸۷
الف) جایگاه غیبت در روابط میان فردی.....	۸۷
ب) وجه بحث از غیبت در مکاسب محرمه.....	۹۰

فصل دوم: ادله حرمت غیبت/ ۹۳

۱. عقل.....	۹۳
بررسی دلیل.....	۹۳
۱. موضوعیت عنوان غیبت در قبح الزامی.....	۹۴
۲. عدم موضوعیت عنوان غیبت در حکم به قبح.....	۹۴
۳. موضوعیت داشتن غیبت در حد غیر الزامی.....	۹۴
۲. قرآن.....	۹۶
۱-۲. آیه نهی از غیبت.....	۹۶
نکات دلالتی.....	۹۷
۲-۲. آیات مذمت همز و لمز.....	۱۰۶
نکات دلالتی آیه شریفه.....	۱۰۷
جمع بندی آیه شریفه.....	۱۱۹
۲-۳. آیه مذمت اشاعه فحشا.....	۱۲۰
تفسیر و بررسی مفردات آیه.....	۱۲۰
روایات مفسر آیه شریفه.....	۱۴۲
جمع بندی آیه شریفه.....	۱۴۸
۲-۴. آیه اجتناب از قول زور.....	۱۴۹
بررسی مفاد آیه.....	۱۵۰
۲-۵. آیه مذمت بدگویی.....	۱۵۲
تقریر استدلال.....	۱۵۳

- ۱۵۳ بررسی دلالت آیه بر حرمت غیبت
- ۱۶۴ جمع‌بندی آیات
- ۱۶۵ ۳. روایات
- ۱۶۶ الف) روایات عام
- ۱۶۶ ۱. صحیح‌ه هشام
- ۱۶۷ ۲. صحیح‌ه اَبی بَصِیْر
- ۱۶۸ ۳. صحیح‌ه اَبی المغراء
- ۱۶۹ ۴. مرسله وزّام
- ۱۶۹ ۵. روایت مفضل بن عمر
- ۱۷۰ جمع‌بندی روایات عام
- ۱۷۱ ب) روایات خاص حرمت غیبت مسلمان یا مؤمن
- ۱۷۱ ۱. صحیح‌ه سَیْفِ بْنِ عَمِیْرَةَ
- ۱۷۲ ۲. صحیح‌ه فضیل بن یسار
- ۱۷۳ ۳. صحیح‌ه بُرید بن معاویه
- ۱۷۴ ۴. موثقه سماعة بن مهران
- ۱۷۴ ۵. روایت سلیمان بن خالد
- ۱۷۵ ۶. صحیح‌ه هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ
- ۱۷۶ ۷. روایت حارث بن مغیره
- ۱۷۷ جمع‌بندی روایات خاص حرمت غیبت مسلمان یا مؤمن
- ۱۷۷ ج) روایات مقایسه غیبت با دیگر معاصی
- ۱۷۷ ۱. روایت اَنَس
- ۱۷۷ ۲. روایت جَابِرِ بْنِ سَعِیْدٍ
- ۱۷۸ ۳. روایت اَبی دَرَّ
- ۱۷۹ ۴. روایت امام عسکری عَلَيْهِ السَّلَامُ
- ۱۸۰ ۵. روایت اَسْبَاطِ بْنِ مُحَمَّدٍ
- ۱۸۰ ۶. مرسله نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ

جمع‌بندی روایات مقایسه غیبت با دیگر معاصی.....	۱۸۰
(د) روایات بیانگر آثار دنیوی و اخروی غیبت	۱۸۱
۱. روایات آثار معنوی غیبت در دنیا	۱۸۲
۲. روایات آثار غیبت در عالم قبر و برزخ.....	۱۹۰
۳. روایات آثار غیبت در عالم قیامت	۱۹۲
۴. روایات حرمان از بهشت و تسریع در دخول جهنم.....	۱۹۳
۵. روایات تأثیر غیبت بر کیفیت عذاب جهنم	۱۹۶
حاصل روایات بیانگر آثار دنیوی و اخروی غیبت	۲۰۰
(ه) روایات ذیل آیات تحریم غیبت	۲۰۰
۱. روایت تفسیر امام عسکری <small>علیه السلام</small>	۲۰۰
۲. روایت دعائم الاسلام	۲۰۱
۳. روایت اَبی بصیر و محمد بن مسلم	۲۰۲
۴. مرسله امام صادق <small>علیه السلام</small>	۲۰۲
۵. روایت سَکُونی	۲۰۳
۶. روایت حُسَینِ بْنِ خَالِد	۲۰۳
جمع‌بندی روایات وارده ذیل آیات	۲۰۴
حاصل روایات حرمت غیبت	۲۰۴
۴. اجماع فقها.....	۲۰۵
جمع‌بندی ادله حرمت غیبت	۲۰۵

فصل سوم: فروع غیبت / ۲۰۹

(الف) قیود مفهومی دخیل در حرمت غیبت	۲۰۹
۱. اعتبار کلام در تعریف غیبت	۲۱۰
۲. اختصاص غیبت به اسناد عیب، پشت سر	۲۱۳
۳. اختصاص غیبت به عیب موجود	۲۱۴
یکم: مقتضای مفهوم لغوی	۲۱۵

- دوم: مقتضای روایات رابطه میان غیبت و بهتان ۲۱۸
۴. مستور بودن عیب ۲۳۴
- مقام اول: روایات اعتبار قید مستور بودن عیب در غیبت ۲۳۵
- مقام دوم: تعیین دامنه مستور بودن عیب ۲۴۳
- جمع‌بندی دو مقام ۲۵۵
۵. ناراحتی غیبت شونده از بیان عیب ۲۵۵
- مرحله اول: ادله اعتبار کراهت در تعریف غیبت ۲۵۶
- مرحله دوم: رابطه روایات کراهت با مستور بودن، برفرض پذیرش آنها ۲۶۳
- مرحله سوم: تعریف غیبت برفرض پذیرش معنای کراهت شخصی ۲۶۸
- حاصل بحث کراهت غیبت شونده از بیان عیب ۲۶۹
۶. دخالت قصد تنقیص در حرمت غیبت ۲۷۰
- مقدمات بحث ۲۷۱
- احتمالات در شرطیت قصد تنقیص ۲۷۲
۷. اطلاق غیبت بر نفی کمال ۲۷۹
۸. نقص‌های دینی و دنیایی در دایره شمول غیبت ۲۸۰
۹. تعارض میان سوء عرفی و شرعی ۲۸۴
- صور تعارض میان سوء شرعی با سوء عرفی ۲۸۶
۱۰. دامنه غیبت از جهت انواع دلالت‌های لفظی ۲۸۸
۱۱. اعتبار حضور شونده در حرمت غیبت ۲۹۰
- مقدمات بحث ۲۹۱
- اقوال فقها ۲۹۳
- ادله دو نظریه ۲۹۳
- نکات تکمیلی درباره غیبت بدون حضور مستمع ۲۹۶
- (ب) شرایط غیبت شونده ۳۰۰**
۱. اختصاص حرمت غیبت به مؤمن ۳۰۰
- مقدمات بحث ۳۰۰

- ۳۰۱..... اقوال فقها درباره اعتبار ایمان در غیبت شونده
- ۳۰۲..... گستره ادله حرمت غیبت از حیث غیبت شونده
۲. ۳۳۱..... غیبت صبی و مجنون
- ۳۳۱..... الف) صبی
- ۳۴۳..... ب) مجنون
۳. ۳۴۵..... غیبت مردگان
- ۳۴۵..... الف) اطلاق ادله حرمت غیبت
- ۳۴۶..... ب) روایات همانندی احترام مرده با احترام زنده
- ۳۴۸..... ج) روایات نهی از بدگویی درباره مردگان
- ۳۵۰..... د) روایت مجموعه ورام
- ۳۵۰..... حاصله ادله غیبت مردگان
۴. ۳۵۱..... تعدد غیبت شونده
- ۳۵۲..... توجیه نسبت سوء به عناوین کلی در روایات
۵. ۳۵۴..... اعتبار معلوم تفصیلی بودن غیبت شونده
- ۳۵۴..... الف) اقسام مصداق‌های مردد
- ۳۵۵..... ب) اقوال فقها
- ج) فروع حکمی حرمت غیبت**
- ۳۶۱..... ۱. گناه کبیره بودن غیبت
- ۳۶۱..... الف) تقسیم معاصی به کبیره و صغیره
- ۳۸۰..... ب) ملاک تشخیص گناهان کبیره
- ۳۹۳..... ج) بررسی کبیره یا صغیره بودن غیبت
- ۳۹۵..... ۲. تأثیر تکرار غیبت در اشتداد عذاب
- ۳۹۶..... ۳. انگیزه‌های غیبت و تأثیر آن‌ها در اشتداد عذاب
- ۴۰۲..... ۴. اعانه بر غیبت
- ۴۰۳..... ۵. تکسب با غیبت
- ۴۰۴..... ۶. استماع غیبت

۴۰۶	الف) ادله عامه
۴۱۸	ب) ادله خاص
۴۲۹	حاصل ادله حرمت استماع غیبت
۴۳۰	۷. حکم ردّ غیبت
۴۳۱	بررسی ادله وجوب ردّ غیبت
۴۵۵	فروع ردّ غیبت
۴۶۳	۸. کفاره غیبت
۴۶۳	الف) مقدماتی درباره توبه
۴۶۷	ب) پیشینه بحث
۴۷۱	ج) بررسی ادله

فصل چهارم: مستثنیات غیبت/ ۴۹۵

۴۹۵	مقدمات بحث
۴۹۵	الف) پیشینه بحث
۴۹۶	۱. فقه عامه
۴۹۷	۲. فقه امامیه
۵۰۰	ب) گونه‌های خروج از دایره حکم عنوان
۵۰۱	۱. خروج تخصصی به دلیل تصریح لفظی
۵۰۱	۲. خروج تخصصی به دلیل انصراف
۵۰۲	۳. تقیید و تخصیص (استثنای حقیقی)
۵۰۳	۴ و ۵. حکومت و ورود تزییقی
۵۰۵	۶. اعمال قواعد تعارض در ماده اجتماع دو دلیل
۵۰۶	۷. تراحم
۵۰۶	۸. خروج فرد مشکوک در شبهه مفهومی اقل و اکثر
۵۰۸	حاصل بحث انحصار خروج
۵۰۹	ج) ملاک جواز غیبت در مواجهه با عناوین دیگر

مناقشه در قاعده	۵۱۰
استثنای اول: غیبت متجاهر به فسق	۵۱۲
الف) ادله جواز غیبت متجاهر به فسق	۵۱۳
طایفه نخست: روایات تعریف غیبت به گفتن بدی پنهان	۵۱۳
طایفه دوم: روایات نفی حرمت غیبت متجاهر به فسق	۵۱۶
طایفه سوم: مفهوم روایات معیار تشخیص عادل	۵۳۹
نتیجه ادله جواز غیبت متجاهر به فسق	۵۵۹
ب) فروع استثنای اول	۵۶۱
فرع اول: غیبت متجاهر در گناهان پنهان	۵۶۱
فرع دوم: مشروط نبودن جواز غیبت به ترتب غرض صحیح	۵۶۹
فرع سوم: متجاهر در معصیت دارای محمل جواز	۵۷۰
فرع چهارم: غیبت متجاهر در منطقه دیگر	۵۷۱
فرع پنجم: غیبت شخص مصرّ به معصیت	۵۷۳
فرع ششم: تجاهر به عیوب آشکار غیر تکلیفی	۵۷۳
استثنای دوم: غیبت ظالم در مقام تظلم	۵۷۴
مقدمات	۵۷۴
بررسی ادله جواز	۵۷۵
الف) قرآن	۵۷۵
ب) مقتضای قواعد	۶۰۶
ج) روایات	۶۰۹
د) سیره عقلا	۶۱۲
حاصل ادله جواز غیبت ظالم	۶۱۲
فروع جواز غیبت ظالم	۶۱۳
۱. چگونگی خروج غیبت ظالم از حرمت غیبت	۶۱۳
۲. غیبت در غیر محکمه، در دایره ادله جواز	۶۱۳
۳. مشروط نبودن جواز به تأثیر غیبت در دفع ظلم	۶۱۴

۴. غیبت ظالم در صورت امکان دفع ظلم بدون غیبت ۶۱۵
۵. غیبت ظالم در غیر ظلم ۶۱۶
۶. عدم جواز غیبت ظالم در صورت توبه و جبران ۶۱۷
۷. عدم جواز تعدی از حد متعارف در غیبت ظالم ۶۱۸
۸. عدم اشتراط جواز به تجاهر در ظلم ۶۱۸
۹. جواز غیبت ظالم در صورت ظلم به منسوبان شخص ۶۱۹
۱۰. بدگویی جمعی در دایره شمول جواز بدگویی ظالم ۶۱۹
۱۱. قواعد فقهی مقابله مظلوم با ظالم ۶۱۹
- استثنای سوم: غیبت در مقام قضا و شهادت ۶۲۰**
- مقام اول: طرح شکایت ۶۲۲
- دلیل نخست: اقتضای ادله جواز طرح دعوا و قضاوت ۶۲۳
- دلیل دوم: تعارض ادله قضا با ادله حرمت غیبت ۶۲۶
- فروع مقام اول ۶۲۶
- مقام دوم: ادای شهادت ۶۲۷
- مقام سوم: شکایت مدعی العموم ۶۲۸
- مقام چهارم: استماع غیبت به وسیله قاضی برای داوری ۶۳۰
- مقام پنجم: استماع غیبت به وسیله حاضران در محکمه ۶۳۰
- مقام ششم: جرح شهود ۶۳۱
- الف) تراحم غیبت با احقاق حق ۶۳۲
- ب) سیره عقلا ۶۳۳
- ج) مصداق بودن جرح شاهد برای ادای شهادت ۶۳۵
- حاصل ادله جواز غیبت در جرح شهود ۶۳۶
- استثنای چهارم: غیبت در مقام نصح ۶۳۷**
- مقام اول: بررسی حکم نصح ۶۳۹
- دلیل اول: حکم عقل ۶۴۰
- دلیل دوم: روایات ۶۴۱

۶۸۶.....	جمع‌بندی حکم نصیحت مؤمن
۶۸۸.....	مقام دوم: تراحم نصیحت با غیبت
۶۹۱.....	حاصل بحث غیبت در مقام نصح
۶۹۲.....	استثنای پنجم: غیبت در مقام نهی از منکر
۶۹۲.....	ادله جواز غیبت برای نهی از منکر
۶۹۴.....	بررسی ادله
۶۹۴.....	مناقشه آیت الله خوئی <small>رحمته الله علیه</small>
۶۹۵.....	نظر استاد آیت الله تبریزی <small>رحمته الله علیه</small>
۶۹۶.....	نظر برگزیده
۷۰۰.....	فروع جواز غیبت برای نهی از منکر
۷۰۰.....	۱. وجود راهی افزون بر غیبت برای نهی از منکر
۷۰۰.....	۲. تعارض در صورت مصداق بودن غیبت برای نهی از منکر
۷۰۴.....	۳. ظهور روایت عبدالله بن سنان در وجوب منع
۷۰۴.....	استثنای ششم: غیبت در مقام استفتا
۷۰۴.....	الف) مقتضای قواعد
۷۰۶.....	ب) مقتضای روایات
۷۰۸.....	جمع‌بندی ادله
۷۰۸.....	استثنای هفتم: جرح راویان و مورخان
۷۱۱.....	استثنای هشتم: جرح صاحبان منصب
۷۱۳.....	استثنای نهم: نقد علمی همراه تنقیص
۷۱۵.....	استثنای دهم: نقد برنامه‌های مسؤولان در حکومت مشروع
۷۱۵.....	۱. تراحم غیبت با عناوین دیگر
۷۱۶.....	الف) امر به معروف و نهی از منکر
۷۱۷.....	ب) نصیحت ائمه مسلمین
۷۲۱.....	ج) حفظ نظام
۷۲۱.....	۲. سیره و ارتکاز عقلا

۷۲۲.....	حاصل کلام و قیود جواز غیبت در نقد مسؤولان
۷۲۳	استثنای یازدهم: غیبت مدعی نسب دروغین
۷۲۳	استثنای دوازدهم: غیبت برای دفع شراز معتاب
۷۲۵	گزاره‌های فقهی
۷۳۵	گزاره‌های فقهی
۷۳۶	فهرست منابع
۷۵۹.....	نمایه آیات
۷۵۹	نمایه‌ها
۷۶۵	نمایه اصطلاحات
۷۷۷.....	نمایه اعلام

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دو چندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه تئوریک خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد، و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گسترش مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی به منظور پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت؛ اولاً، تحولاتی جدید در مجموعه دانش بشری، به‌ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً، زندگی انسان معاصر به واسطه پیشرفت در علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً، شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد؛ از این رو سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی - حوزوی به منظور توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله آغاز کرده است، در عین تأکید

براصالت‌های حوزوی، سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد؛ از این رو مأموریت‌های خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف، بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «جمع‌آوری، تنظیم و نشر آثار ریاست عالی مؤسسه» قرار داده است تا بتواند به ایفای نقشی مؤثر در این مجال بپردازد.

کتاب گرانسنگ «مکاسب» اثر خاتم‌المجتهدین شیخ مرتضی انصاری رحمته‌الله، در طول سالیان متممادی، مورد شرح و حاشیه‌نگاری فقهای شیعه قرار گرفته و این کتاب که به حق نماینده اوج اتقان و نضج یافتگی فقاقت در مکتب تشیع است، محور بحث‌های خارج فقه حوزه علمیه بوده است. مجموعه حاضر، تقریر درس‌های خارج فقه استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله است که طی هشت سال تحصیلی (از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۳) در حوزه علمیه قم ارائه شده و علاوه بر انعکاس ابداعات و نوآوری‌های حضرت استاد در خلال مباحث «مکاسب محرمه» در نظم و تبویب نوع چهارم از انواع مکاسب محرمه (التکسب بالافعال المحرمه) ساختاری بدیع را پیشنهاد و عرضه نموده است.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از حضرت استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله که پس از ارائه دروس، در ادامه مراحل مختلف تقریر دروس، ارزیابی تقریرات را صبورانه ادامه دادند، تشکر نماید و از تلاش‌های حجت‌الاسلام علیرضا گودرزی به خاطر تقریر قسمتی از کتاب و حجت‌الاسلام احمد عابدین زاده در تقریر قسمتی از کتاب، نظارت قسمت دیگر و مدیریت گروه تقریرات فقهی تقدیر نموده و قبول زحمت حجت‌الاسلام محسن پورا کبر در نظارت و ارزیابی قسمتی از این اثر را ارج نهد.

امید است صاحب‌نظران و اندیشوران حوزه و دانشگاه، مؤسسه اشراق و عرفان را به منظور بهبود تولیدات علمی آینده، از نظرات و پیشنهادات سازنده خود بهره‌مند سازند.

پیشگفتار

یکی از کتاب‌های فقهی که احکام معاملات را بیان می‌کند، مکاسب است. بخشی از این کتاب ویژه بررسی معاملات حرام است و با عنوان مکاسب محرّمه از دیگر بخش‌ها متمایز می‌شود. مباحث این بخش از جهات گوناگون اهمّیت دارد؛ از جمله مطرح شدن موضوعاتی مانند غیبت، کذب در این بخش است که فقها در ابواب دیگر فقهی به آن‌ها نمی‌پردازند. این امر موجب تنقیح مسائل مهمّی در این کتاب می‌شود. شاید از همین رو است که چینش و ساختار کتاب مکاسب محرّمه در کتاب‌های فقهی یکسان نبوده، بخش بندی‌های گوناگونی داشته است. مشهورترین بخش بندی، نگاشته محقق حلّی رحمته الله علیه است. وی مکاسب حرام را به پنج نوع زیر تقسیم کرده است:

اعیان نجس؛ معامله با اعیانی که به جهت حرمت غایتشان حرام شده‌اند؛ اعیان فاقد منفعت؛ تکسّب با کارهای حرام؛ و تکسّب با واجبات. پس از وی، فقهای بسیاری از روش او پیروی کرده‌اند. یکی از آنان شیخ مرتضی انصاری رحمته الله علیه است که بر اساس همین تقسیم‌بندی توانسته یکی از دقیق‌ترین آثار خویش در فقه استدلالی را پدید آورد. کتاب *المکاسب* وی در کانون توجه قرار گرفته و شروح و حواشی بسیاری بر آن نگاشته‌اند؛ حتی امروزه نیز برخی از فقها آن کتاب را محور دروس خارج خود قرار می‌دهند.

استاد آیت الله اعرافی رحمته الله علیه از فقیهانی است که چندین سال تدریس درس خارج خود را به بحث مکاسب محرّمه اختصاص داده است. وی اگرچه در تقسیم اساس مکاسب از روش شیخ انصاری رحمته الله علیه پیروی کرده، اما در جزئیات آن نوآوری‌هایی پدید آورده است. این نوآوری‌ها افزون بر انسجام بخشیدن به مباحث کتاب، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد ابواب فقهی جدیدی شود. از همین رو، گروهی از شاگردان ایشان، به تقریر دروس خارج فقه مکاسب محرّمه ایشان همت گماشتند.

همان‌طور که اشاره شد، در این کتاب، نوآوری‌هایی در طرح مباحث و بیان آن‌ها رخ داده است و این کتاب مزیت‌هایی بر دیگر کتاب‌هایی دارد که درباره مکاسب محرّمه نگاشته شده‌اند. برخی از این مزیت‌ها به شرح زیر است:

۱. در این کتاب، نوع اوّل (اعیان نجس) به دو قسم حیوانات و غیر حیوانات تقسیم شده و تکسّب با حیوانات در مجلّد جداگانه‌ای آمده است. این تقسیم موجب انسجام بیشتر مطالب و زمینه‌ساز ایجاد باب فقهی جدیدی به نام «تکسّب با حیوانات» و «احکام حیوانات» می‌شود.

۲. عناوین نوع چهارم در مکاسب شیخ انصاری رحمته الله علیه به صورت الفبایی تنظیم شده؛ ولی در این کتاب عنوان‌ها بر اساس موضوعات به هفت گروه تقسیم شده است. این تقسیم مزیت‌هایی دارد؛ از جمله این که مطالب هر گروهی منسجم شده، قواعد کلی برای آن‌ها به دست می‌آید؛ از این رو، هر گروهی می‌تواند یک باب فقهی تشکیل دهد. البته این تقسیم عقلی نیست و گروه‌ها و عناوین آن‌ها افزایش‌پذیر هستند. این گروه‌ها عبارت‌اند از:

الف) محرّمات آداب تجارت. این گروه شامل عنوان‌های حرامی است که در تجارت از آن‌ها نهی شده است و عبارت‌اند از تطفیف، غش و نجش.

ب) محرّمات علوم. این گروه به دو دسته عناوین مربوط به حوزه نشر و علوم غریبه تقسیم می‌شود. عناوین حوزه نشر شامل حقّ تألیف، کتب ضلال و بیع مصحف و عناوین علوم غریبه شامل تنجیم، سحر و قیافه است.

ج) محرّمات هنر. این گروه شامل عناوینی می‌شود که به جنبه زیبایی‌خواهی

انسان مربوط‌اند و عبارت‌اند از تزئین، پوشیدن ابریشم و طلا توسط مردان، حلق لحيه، تصویر و غنا. عنوان تزئین در مکاسب محرّمه متداول بحث نشده و تنها مواردی از محرمات آن مثل تدلیس ماشطه مطرح شده است؛ ولی در این کتاب با طرح عنوان تزئین، نخست اصل استحباب تزئین ثابت شده، سپس محرمات آن به طور کامل بحث شده است.

د) محرمات روابط میان فردی. این گروه شامل عناوینی است که به حوزه عام روابط اجتماعی میان انسان‌ها مربوط می‌شود. البته برخی از عناوین روابط میان فردی در حیطه‌های خاصی مانند سیاست، اقتصاد مطرح هستند. از این عناوین ذیل باب فقهی مربوط بحث می‌شود. در این جا فقط عناوینی مطرح می‌شوند که در همه حوزه‌های اجتماعی کاربرد دارند. عناوین این بخش عبارت‌اند از سب مؤمن، نیمه، نیاحه، تشبّه به جنس مخالف، تشبیب، قیادت، غیبت و کذب.

ه) محرمات سیاست. در این گروه عناوینی مطرح شده است که به محرمات روابط مکلف با سلاطین جور مربوط می‌شود و عبارت‌اند از قبول ولایت از طرف سلطان جور، معونه الظالمین، معامله جوائز سلطان جور و معامله خراجیات سلطان جور.

و) محرمات ورزش و بازی. در این گروه عناوین مربوط به بازی و سرگرمی مطرح می‌شود که عبارت‌اند از لهو و لعب و قمار.

ز) محرمات روابط اداری: در این گروه عناوین حرام روابط اداری مطرح می‌شود که عبارت‌اند از رشوه، اختلاس، رانت خواری و پورسانت. در مکاسب محرّمه متداول، از میان عناوین این گروه فقط رشوه مطرح شده و دیگر عناوین از ابداعات این کتاب است.

۳. در هریک از عناوین، پس از بررسی ادله و استنتاج حکم، فصلی به فروع آن عنوان اختصاص داده شده است. اهمیّت این بخش از آن جهت است که در بسیاری موارد، فروع جدید و مورد ابتلایی هستند که در سایر کتب متداول

فقهی بحث نشده‌اند.

۴. شیوه نگارش تقریرات بدین شکل است:

پیش از بررسی ادله هریک از عناوین، ابتدا مفهوم‌شناسی و پیشینه فقهی و فرافقهی آن عنوان مطرح شده است تا موضوع شناسانده شود و محدوده بحث مشخص گردد. سپس ادله نقل شده‌اند. در این بخش ابتدا بررسی سندی و دلالتی هریک از ادله بیان شده و در پایان، جمع‌بندی کلی و بیان نظر مختار آمده است. آن‌گاه فروع عنوان به همان شیوه کلی (مفهوم‌شناسی، بیان پیشینه فقهی و فرافقهی، بیان ادله، بررسی سندی و دلالتی ادله و جمع‌بندی کلی) آمده است. مجلد پیش روی، جلد دهم این کتاب است که عهده‌دار بحث غیبت از سری بحث‌های محرّمات رابط میان فردی است که قسمتی از آن توسط حجت الإسلام علی‌رضا گودرزی با نظارت حجت الإسلام احمد عابدین زاده و قسمتی دیگر توسط حجت الإسلام احمد عابدین زاده با نظارت حجت الإسلام محسن پور اکبر تقریر شده است.

گفتنی است که نظارت و راهنمایی استاد آیت‌الله اعرافی در تقریر همه مجلدات روشن‌گراه ما بوده است.

در پایان از همه عزیزانی که در فراهم آمدن این اثر ما را یاری کردند تشکر می‌کنیم: استاد محترم آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله همکارانم در گروه تقریر، به‌ویژه حجج اسلام علی‌رضا گودرزی و احمد عابدین زاده (مقرر کتاب)، حجت الإسلام محسن پور اکبر (ناظر)، احمد رضانی (ویراستار)، حمید بهرامی (صفحه‌آرا) و همکاران محترم در مؤسسه اشراق و عرفان به‌ویژه حجت الإسلام والمسلمین دکتر سید نقی موسوی.

گروه تقریرات فقهی مؤسسه اشراق و عرفان

مقدمه

«غیبت» یکی دیگر از موضوعات مهم در روابط میان فردی است که در مکاسب محرمة مطرح می‌شود. موضوع مذکور، همراه فروع و مستثنیاتش در این جلد از مکاسب محرمة می‌آید. این بحث، چهار فصل دارد. فصل نخست به کلیات بحث غیبت، اعم از مفهوم‌شناسی و پیشینه می‌پردازد. در فصل دوم، ادله حرمت غیبت و در فصل سوم، فروع مربوط به غیبت و در فصل چهارم، مستثنیات آن می‌آید. در این مجال به اختصار، به سبب اختصاص موضوع به روابط میان فردی، مطالبی درباره فقه روابط میان فردی و جایگاه آن در میان منابع دینی اعم از کتب اخلاقی، روایی و فقهی بیان می‌شود.

فقه روابط میان فردی

احکام فقه را می‌توان براساس روابط میان انسان‌ها دسته‌بندی کرد. دسته‌ای از احکام به لحاظ ارتباط حکومت‌ها و دولت‌ها با یکدیگر یا ارتباط دولت‌ها با مردم است که به آن «فقه الدولة» یا «فقه السیاسة» اطلاق می‌شود. در این تقسیم‌بندی، شخصیت حقوقی افراد مورد توجه است؛ اما دسته‌ای از احکام درباره ارتباط افراد با یکدیگر است که در جامعه با یکدیگر تعامل دارند و به آن

فقه «روابط میان فردی» یا «فقه روابط اجتماعی» اطلاق می‌شود. رابطه میان انسان‌ها در این دسته از احکام به لحاظ شخصیت حقیقی آنها است. فقه روابط اجتماعی، دامنه گسترده‌ای دارد که در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان آن را به روابط میان فردی عمومی و روابط میان فردی خصوصی تقسیم کرد.

فقه روابط میان فردی خاص در کتب و ابواب فقهی مختلفی ذکر شده است. برخی از آن‌ها عبارتند از: رابطه استاد و شاگرد، رابطه زن و مرد، رابطه همسایه با همسایه، رابطه دوست با دوست، رابطه فروشنده و خریدار و... که بیش از پنجاه رابطه میان فردی خاص می‌توان میان افراد در نظر گرفت. بسیاری از احکام روابط میان فردی در کتب و باب‌های فقهی مطرح شده‌اند. برخی نیز مانند رابطه معلم و متعلم است که بابتی برای آن در کتب فقهی وجود ندارد و می‌توان در این زمینه، فقه تربیتی تدوین نمود و احکام مربوط به تعلیم و تربیت را در آن گنجانده؛ اما فقه روابط میان فردی عام را می‌توان در یک نگاه کلی در حوزه فقه روابط عام اجتماعی، به صورت زیرساماندهی نمود:

الف) تکلیف انسان در قبال عموم انسان‌های دیگر؛

ب) تکلیف انسان در قبال پیروان ادیان آسمانی (اعم از مسلمان و دیگر اهل کتاب)؛

ج) تکلیف انسان در قبال مسلمانان (اعم از شیعه و سنی)؛

د) تکلیف انسان در قبال پیروان اهل بیت علیهم‌السلام.

براین اساس برای گنجاندن مباحثی نظیر غیبت مؤمن در میان کتب فقهی، باید در فقه، کتاب جدیدی تأسیس و در آن احکام رفتارهای اختیاری در حوزه روابط میان فردی و اجتماعی بررسی شود.

در این باب و کتاب تأسیسی، مجموعه پرسش‌ها و مسائل اجتماعی جدید

که البته در ابواب و کتب فقهی مطرح نشده و به رفتارهای روابط میان فردی و اجتماعی عمومی مرتبطند، در زمره مباحث این کتاب فقهی قرار می‌گیرند. همچنین آن دسته از مباحث فقه که به صورت استطرادی در ابواب و کتب مختلف فقهی، بحث شده‌اند، در این کتاب فقهی جدید جای می‌گیرند؛ مانند مبحث تحیت و سلام که از مقوله روابط میان فردی است؛ اما در ذیل کتاب صلاة از آن سخن به میان آمده است، یا مبحث نیمه که در مکاسب محرمه مطرح شده است و... .

بنابراین در صورت تأسیس کتاب جدید در فقه، مباحثی همچون: سب، لعن، خیانت، غش، کذب، غیبت و... باید از مباحث مکاسب محرمه جدا شود و در کتاب فقه روابط میان فردی عمومی ذکر گردد.

روابط میان فردی در منابع دینی

مباحث مربوط به روابط میان فردی - که مبحث غیبت نیز قسمی از آن است - در کتب روایی، اخلاقی و فقهی به طور مفصل آمده است. در بحث حاضر، جایگاه این نوع از روابط در کتب مذکور، بررسی خواهد شد:

۱. کتب روایی

در روابط میان مسلمانان و شیعیان، حریم و حقوقی در منابع روایی وجود دارد؛ از جمله در کتاب العشره^۱ از ابواب کتاب الحج، مباحث مربوط به روابط میان فردی ذکر می‌شود. در کتاب جهاد با نفس در ضمن کتاب الجهاد نیز روابط میان مسلمانان آمده است. همچنین مباحث پیش‌گفته در ضمن بحث ابواب الفعل المعروف ذیل کتاب الامر بالمعروف ذکر می‌شوند. این ابواب در کتبی مانند وسائل الشیعه، وافی، التهذیب، من لایحضره الفقیه، استبصار و مستدرک

۱. کتاب العشره صد و بیست و دو باب دارد و باید به صورت مستقل در کتب روایی ذکر می‌شد.

الوسائل آمده است؛ بنابراین جایگاه و منبع اصلی کتب روایی درباره حقوق و روابط میان فردی مسلمانان، همین سه جایگاه است. البته در جای جای کتب روایی فوق، به صورت پراکنده به برخی دیگر از مصادیق روابط میان فردی اشاره شده است.

به غیر از کتب روایی یاد شده، کتب دیگری چون کافی و بحار الانوار نیز بحث روابط میان فردی را مطرح کرده‌اند؛ مانند کتاب الایمان و الکفر در الکافی یا کتاب المواعظ از ابواب بحار الانوار.

شایان ذکر است علت جدا نمودن کتب روایی، آن است که دسته اول از کتب روایی، بیشتر رویکرد فقهی دارند و دو کتاب بعدی، مقید به احکام فقهی نیستند و فراتر از آن می‌باشند.

۲. کتب اخلاقی

کتب اخلاقی از دیگر منابع مهم بحث از روابط میان فردی و حقوق مسلمانند. برخی از کتب اصلی و معروف علم اخلاق عبارت‌اند از: محجة البیضاء، احیاء علوم الدین و جامع السعادات. بحث حقوق مسلمان و مؤمن در این کتب، مطرح شده است.

۳. کتب فقهی

کتب فقهی از دیگر منابع بحث از روابط میان فردی است. فقها این مباحث را در سراسر فقه به صورت پراکنده مطرح کرده‌اند. کتاب مکاسب محرمة، یکی از کتب فقهی است که مسائل زیادی از روابط میان فردی را به خود اختصاص داده است؛ برای نمونه شیخ انصاری رحمته الله به تعداد زیادی از مسائل روابط میان فردی در نوع چهارم از مکاسب محرمة اشاره کرده و احکام فقهی آن‌ها را به صورت مبسوط بررسی کرده است. برخی از آن‌ها عبارتند از: مبحث غیبت، کذب، هجاء،

۱. مرتضی بن محمد امین انصاری (شیخ اعظم)، *المکاسب المحرمة*، ج ۱، ص ۱۶۳.

نمیمه، سبب مؤمن و... .

قبل از ایشان نیز مرحوم صاحب جواهر در نوع چهارم از محرمات در کتاب
متاجر به تعداد زیادی از مباحث فقه میان فردی اشاره نموده است.^۲

۱. محمدحسن بن باقر نجفی (صاحب الجواهر)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۲۲، ص ۴۱.

۲. از دیگر کتب مورد اشاره: سید جواد بن محمد حسینی عاملی، مفتاح الکرامه، ج ۱۲، ص ۱۵۸؛ محمدباقر بن محمد مؤمن (محقق سبزواری)، کفایه الاحکام، ج ۱، ص ۴۲۷.